

PAUL VAN HAUWERMEIREN

BARGOENS, EEN ‘TAAL’ MET VELE NAMEN

Abstract

Dutch has quite a few words with more or less the same meaning as *Bargoens* (= cant). Most of them belong to the current standard language, others are regional names or are older designations that are no longer in use. This article discusses the meaning and etymology of all those names and especially of the label *Bargoens*.

The first part focuses on the meanings of, and semantic relations between, the words in the standard language. Using a monolingual dictionary of present-day Dutch, I draw up a list of designations that form part of the semantic cluster which *Bargoens* belongs to. Subsequently, I discuss the relations of synonymy, hyperonymy and hyponymy that hold between these designations and I confront the meanings as they appear in the dictionary with those that are found in the literature on *Bargoens*.

With the exception of the loan words *argot*, *jargon* and *koeterwaals*, the names in the standard language are compounds of the type specificans–specificatum. Etymologically, they are less interesting than the old and regional designations, which not only mean much the same as *Bargoens*, but also share vague formal characteristics with this word. The etymology of these names sheds new light on the origin and history of non-compound slang names. Unlike names of languages of countries, regions or places, they appear not to be derived from geographical names but refer in the first instance to a speech act or a manner of speaking. At a later stage, they sometimes become associated with the name of a person or place known from history. Such reinterpretation inspired by a historical name provides a plausible etymology for the words *arragoens*, *Bargoens* and *brigade*.

1. Inleiding

Het woord *Bargoens* schrijven we met een hoofdletter omdat we het beschouwen als een eigennaam, nl. als de naam van een taal, hoewel het Bargoens allerm minst een volledige taal is in de technische zin van het woord: het heeft o.m. geen specifieke woordvolgorde, buiging of uitspraak. Het is veeleer de bijzondere woordenschat van meestal ambulante en soms criminele marginalen. Aanvankelijk werd het Bargoens vooral gesproken door allerhande soorten onmaatschappelijken (zoals vagebonden, malafide bedelaars, marskramers, rondtrekkende charlatans en speellieden). Later werd het ook de groeps- en geheimtaal van op buit beluste criminelen (vooral dieven en hoeren) en armoedzaaiers met een ambulante beroep (bijv. venters en rondtrekkende handwerkers). Het Bargoens van al deze mensen bestond hoofdzakelijk uit een paar honderd niet algemeen gebruikelijke woorden, die betrekking hadden op hun leefwereld, bijv. op lichaamsdelen en -functies, eten en kleren, stelen, bedelen en bedriegen, handel en geld, vermaak, drank en prostitutie, vechten en politie. Beperkt waren ook de communicatieve intenties die in het Bargoens werden verwoord: het werd lange tijd vrijwel alleen gesproken om informatie te geven of te vragen en om te verzoeken iets te doen of te laten. Het gebruik van het Bargoens was dus beperkt enerzijds tot een aantal conceptuele domeinen en anderzijds tot informatieve en obligatieve taalhandelingen.

In het bijzijn van buitenstaanders gebruikten Bargoenssprekers hun groepstaal soms met de bedoeling dat die meeluisterende outsiders hen niet zouden verstaan. Hun Bargoens kreeg dan het karakter van een geheimtaal. Nu is het zo dat ook jargon en vaktaal niet altijd door oningewijden worden verstaan, maar dat zijn daarom nog geen geheimtalen. Ze worden in principe nl. niet gesproken met als eerste bedoeling iets voor de buitenstaanders te verheimelijken.

De oudste lijst van Bargoense woorden is te vinden in *Der Fielen, Rabauwen oft der Schalcken Vocabulaer*, de Nederlandse bewerking van het *Liber Vagatorum* uit 1510. Uit dat zestiende-eeuwse Bargoens van landlopers en bedrieglijke bedelaars hebben zich in latere eeuwen een meer commerciële en een meer criminele variant ontwikkeld, die ook respectievelijk dieventaal en kramertaal worden genoemd. Deze twee jongere varianten van het Bargoens verschillen van elkaar alleen doordat ze elk een deels specifieke woordenschat hebben. Ze hebben beide lokale of regionale varianten. De Bargoens sprekende marginalen zijn nl. geleidelijk aan minder ambulante geworden. Het is dus niet te verwonderen dat zij de Bargoense woorden gebruikten in zinnen die voor het overige min of meer de kenmerken vertonen van een Nederlands dialect of een Nederlandse stadstaal.

De Bargoense woorden zijn soms specifiek voor een bepaalde plaats, maar meestal zijn het regionale uitspraakvarianten van woorden die ook elders in het Bargoens voorkomen. Een en ander leidt ertoe dat we spreken van het Bargoens van bijv. Roermond of Roeselare, Brussel of Amsterdam. De woordenschat van de dieventaal zette zich vast op de volkstaal van de Hollandse steden, inz. die van Amsterdam, en zou er later gedeeltelijk in opgaan. De kramertaal werd op verscheidene plaatsen in de oostelijke en zuidelijke periferie van het Nederlandse taalgebied zelfs huistaal, vooral in achterbuurten waar veel venters woonden. Zo verloor het Bargoens geleidelijk aan zijn karakter van geheimtaal. In de twintigste eeuw hield het op de meeste plaatsen op te bestaan als groepstaal.

Ter illustratie geef ik hieronder enkele zinnen in het Bargoens van de rondtrekkende handelaars en handwerkers, meestal ex-woonwagenbewoners, die in Nederland *reizigers*, in Vlaanderen naar Frans voorbeeld *voyageurs* worden genoemd.⁽¹⁾

Da grommeke moast on't premelen: 't moast krank

(Dat kind is aan 't schreeuwen: 't is ziek)

Jal mé michels nar de berrewetten

(Ga mee met mij naar de wagens)

Da gizezeke moast kleun bedist

(Dat meisje heeft slaag gekregen)

Houd a murft of ik kleun

(Hou je mond of ik sla)

Die minkolm (linkstichel) moast da gepreuveld tegen de granderikken

(Die verrader heeft dat aan de politie verklapt)

Noppes preuvelen. Die binken moazen sjikkers. Ze moazen gebuisd

(Niets zeggen. Ze hebben gedronken (onder verstaan: ze gaan vechten))

Die mokkel moasd' in de herrekiet aan 't ploempen

(Die vrouw was in 't café aan 't schoonmaken)

Wa moast da geschoor? 't Moazen bietskoemmers

(Wat is dat voor volk? Slechte mensen)

(onder verstaan: niet te vertrouwen)

'k Moas stapperikken getalft

('k Heb schoenen gebedeld/gekregen)

Da knulleke spant, shaft ou, lauw preuvelen.

(Die jongen kijkt, hou je stil, niets zeggen)

⁽¹⁾ Mijn informante was Ann Pfaff. Ze is 47 jaar en woont al heel haar leven in Beveren (Oost-Vlaanderen). Haar beide ouders waren van huis uit reizigers. Ze trokken met hun groot gezin rond in de provincies Antwerpen, Oost-Vlaanderen en West-Vlaanderen.

Da moaze patjallers. Wat moast er verpast?
 (Dat zijn leurders. Wat verkopen ze?)
 Flikt de flikkerik debie
 Stop dat (ding) weg
 Dien bink moast de woute gemangd
 (Die heeft er de politie bijgeroepen)
 Ik moas noppes poen ver te bescholmen
 (Ik heb geen geld om te betalen)
 Moasde da bedist?
 (Heb je dat gekregen?)
 Hij moast geen schrabbers
 (Hij heeft geen geld)
 We moazen doei
 (We hebben honger)
 Spant, da moast een poete die tippelt
 (Kijk, daar loopt een hoer te tippelen)

Het hier heel summier getypeerde Bargoens is in het hedendaagse Standaardnederlands ook onder verschillende andere namen bekend. Het eerste deel van deze bijdrage beschrijft de betekenissen van en de betekenisrelaties tussen die namen. Eerst heb ik in *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal* opgezocht welke namen in welke betekenis behoren tot de semantische cluster van *Bargoens*. Vervolgens heb ik de relaties tussen al de gevonden woordbetekenissen aangegeven door ze te situeren in een hiërarchisch gestructureerd woordveld. Ten slotte heb ik het aldus verkregen beeld getoetst aan de literatuur over het Bargoens. Uit die toetsing moest blijken of er de voorbije decennia in de literatuur betekeniswijzigingen zijn opgetreden die het woordenboek niet vermeldt.

Naast de hedendaagse standaardtalige benamingen voor het Bargoens signaleer ik ook de vroegere en de regionale benamingen. Ze behoren niet tot het huidige woordveld en daarom laat ik ze ook buiten beschouwing in het eerste deel van deze bijdrage. Deze oude en gewestelijke benamingen zijn niet alleen met *Bargoens* verwant wat hun betekenis betreft; de meeste vertonen er ook enige vormovereenkomst mee. In het tweede deel van deze bijdrage ga ik nader in op de herkomst van deze benamingen, omdat die enig licht kan werpen op het benoemen van geheimtalen en dus ook op de etymologie van het woord *Bargoens*.

2. Betekenis

2.1 Het woordveld 'geheimtaal'

De semantische cluster waartoe de benaming *Bargoens* behoort, omvat naast dat woord nog een paar tientallen benamingen met verwante betekenis. Ik heb ze geïnventariseerd met behulp van de Grote Van Dale. Ik heb de Grote Van Dale (en niet het WNT) geraadpleegd omdat het een woordenboek is van hedendaags Nederlands en in zijn soort het volledigste.

Ik ben uitgegaan van het artikel *Bargoens*. De betekenis van dat woord wordt omschreven met behulp van min of meer synonieme benamingen. Die komen in het woordenboek ook voor als lemma van een artikel, dat evenzeer betekenisverwante woorden vermeldt. Via die lemma's kwam ik terecht bij weer andere benamingen die in de semantische cluster thuishoren, maar niet bij alle benamingen die als lemma in het woordenboek opgenomen zijn. Woorden die wel als lemma voorkomen, maar waarnaar niet wordt verwezen, zijn *gabbertaal*, *gauwdieventaal*, *gijlerstaal*, *kramertaal*, *koertertaal*, *patois* en *vakjargon*, alle bekend uit de literatuur. Het zoekwerk leverde een twintigtal woorden op, die in de onderstaande lijst zijn opgenomen in de volgorde waarin ik ze op het spoor kwam.

Uit de Grote Van Dale overgenomen verklaringen van taalnamen die naar de betekenis verwant zijn met het woord *Bargoens*.

Bargoens: 1. geheimtaal van dieven, landlopers, rondtrekkende handelaren enz., met veel Jiddische elementen 2. (figuurlijk) voor buitenstaanders onbegrijpelijke vaktaal, synoniem *koeterwaals*, *kramerslatijn*.

geheimtaal: geheime, alleen aan ingewijden bekende taal, met name dieventaal.

vaktaal: terminologie die eigen is aan een bepaald vak of beroep, synoniem *jargon*.

koeterwaals, koertertaal: onverstaanbare, vreemde taal, synoniem *gebrabbel*; (ook) gebroken Hollands.

kramerslatijn: slecht Latijn, synoniem *potjeslatijn*; onverstaanbare taal.

dieventaal: 1. geheime taal, door misdadigers onder elkaar gebruikt om door anderen niet verstaan te worden, synoniem *Bargoens*, *argot* 2. (figuurlijk) voor oningewijden onverstaanbare vaktaal.

- jargon:** 1. (verouderd) koeterwaals, brabbeltaal 2. Voor oningewijden moeilijk verstaanbare taal, vak- of groepstaal: het jargon van de rechtsgeleerden; een geleerd jargon 3. (weinig gebruikelijk) Bargoens.
- potjeslatijn:** slecht Latijn, synoniem *keukenlatijn*, *kramerslatijn*.
- argot:** 1. boeventaal, dieventaal 2. slang, groepstaal
- brabbeltaal:** onverstaanbare, verwarde taal.
- groepstaal:** taal van een bepaalde sociale groep, de bijzondere woorden en wendingen die door een bepaalde sociale groep als zodanig worden gebruikt, synoniem *jargon*.
- keukenlatijn:** potjeslatijn
- boeventaal:** 1. gemene taal 2. dieventaal, Bargoens
- slang:** de karakteristieke uitdrukkingen gebruikt door de leden van een sociale groep of de beoefenaars van een beroep als zodanig: het slang van cineasten, van soldaten, van studenten.
- gabbertaal, gielerstaal:** dieventaal, Bargoens
- gawwdieventaal:** (verouderd) Bargoens
- gielerstaal:** dieventaal, Bargoens
- kramertaal:** jargon of geheimtaal van kramers
- patois:** in een klein deel van een dialectgebied gesproken taal; – volkstaal, dialect; – (minachtend) zonderling, moeilijk verstaanbaar taaltje, syn. *jargon*
- vakjargon:** voor oningewijden nauwelijks begrijpelijke groepstaal onder vakgenoten
- koertertaal:** koeterwaals

De bijeengebrachte woorden hebben een of meer betekenissen. Ik heb die ondergebracht in hiërarchisch geordende betekenisgroepen. Als het woordenboek twee of meer betekenissen geeft, vermeld ik ze elk met hun nummer.

Het groeperen volgens betekenis werd bemoeilijkt doordat de verwijzingen naar synoniemen niet altijd sporen met de betekenisomschrijvingen. De tweede, figuurlijke betekenis van Bargoens is 'voor buitenstaanders onbegrijpelijke vaktaal'. Bargoens 2 is dus vaktaal, maar als synoniemen worden *koeterwaals* en *kramerslatijn* genoemd, twee woorden die niet verwijzen naar voor buitenstaanders onbegrijpelijke vaktaal, maar naar onverstaanbare taal. De verwijzingen naar synoniemen zijn bovendien niet altijd eenduidig, doordat bij de synoniemen geen betekenisnummers gegeven worden. Ik heb de synoniemen volgend op de definities dan ook buiten beschouwing gelaten.

Soms geeft het woordenboek een synoniemdefinitie. Het beperkt zich dan tot het opgeven van één of meer woorden met min of meer dezelfde betekenis als het lemma, bijv. *argot* 1. boeventaal, dieventaal 2. slang, groepstaal. Ook hier zijn bij de woorden met gelijke betekenis geen betekenisnummers vermeld. De eerste betekenis van *argot* is ‘boeventaal’, ‘dieventaal’, maar deze beide woorden hebben ook twee betekenissen en het is niet duidelijk naar welke van die twee verwezen wordt. Om dit gebrek aan eenduidigheid enigszins op te vangen, vermeld ik de woorden die het woordenboek geeft in plaats van een betekenisomschrijving, alleen tussen haakjes.

Volgens het woordenboek heeft *Bargoens* twee betekenissen, een eigenlijke en een figuurlijke. In beide betekenissen betreft het een groepstaal, maar in de eerste ligt de klemtoon op het geheime karakter en in de tweede staat het aspect onverstaanbaarheid centraal.⁽²⁾ *Dieventaal* heeft grosso modo dezelfde twee betekenissen, maar de eerste is niet zo ruim als *Bargoens 1*: de groep waarvan de geheimtaal bedoeld wordt, bestaat alleen uit ‘misdadigers’. Andere woorden die elementen noemen uit het conceptuele domein ‘geheimtaal’, zijn, naast het woord *geheimtaal* zelf, (*argot 1*), (*boeventaal 2*), (*gabbertaal 1*), (*gabbertaal 2*), (*gauwdieventaal*), (*gielerstaal 1*), (*gielerstaal 2*), (*jargon 3*) en *kramertaal*. *Bargoens 2*, *dieventaal 2* en *jargon 2* verwijzen naar vaktaal die voor buitenstaanders onverstaanbaar is, (*jargon 1*) naar onverstaanbare taal. De overige woorden uit de Grote Van Dale, zijn geen geheimtaalbenamingen: *vakjargon* en *vaktaal* verwijzen naar vaktaal die oningewijden niet verstaan; *brabbeltaal*, *koetertaal*, *koeterwaals*, *kramerslatijn* en, indien minachtend bedoeld, ook *patois* zijn benamingen van ‘onverstaanbare taal’.

⁽²⁾ Onze Duitse, Engelse en Franse burens hebben geen woord met de twee betekenissen van het Nederlandse woord *Bargoens*. Het *Bargoens* als geheimtaal is in het Duits *Rotwelsch*, in het Engels (*thieves’*) *cant* en in het Frans *argot*. *Bargoens* als onverstaanbare taal is in het Duits *Kauderwelsch*, in het Engels *jargon* en in het Frans *baragouin*.

Schematische indeling van de benamingen die in de Grote Van Dale als lemma voorkomen in hiërarchisch geordende betekenisgroepen.

(Inspringen betekent: ‘deze betekenisgroep is een deelverzameling van de vorige’)

- ‘bijzondere woordenschat van een bepaalde groep’: *groepstaal*, *slang*, (*argot* 2)
 - ‘alleen aan ingewijden bekende taal’: *geheimtaal*
 - ‘geheimtaal van dieven, landlopers, rondtrekkende handelaren, enz.’: *Bargoens 1*, (*gauwdieventaal*), (*boeventaal* 2), (*gabbertaal* 2), (*gielerstaal* 2), (*jargon* 3)
 - ‘geheimtaal van dieven’: *dieventaal 1*, (*argot* 1), (*gabbertaal* 1), (*gielerstaal* 1), (*boeventaal* 2)
 - ‘geheimtaal van kramers’: *kramertaal*
 - ‘voor buitenstaanders onverstaanbare vaktaal’: *vakjargon*, *vaktaal*, *Bargoens 2*, *dieventaal 2*, *jargon 2*
- onverstaanbare vaktaal’: *brabbeltaal*, *dieventaal 2*, *koetertaal*, *koeterwaals*, *kramerslatijn*, *patois*, (*jargon* 1)

Het hier vermelde materiaal uit het woordenboek noodt tot enige lexicologische reflectie. Aangezien deze bijdrage handelt over het Bargoens als groepstaal met het karakter van een geheimtaal, kan die reflectie beperkt blijven tot de woorden uit het woordveld ‘geheimtaal’ en, als ze meer dan één betekenis hebben, tot de betekenis waarmee ze aan het conceptuele domein ‘geheimtaal’ refereren. Ze vormen een woordveld, waarin ze kunnen worden geordend op drie niveaus van abstractie. *Geheimtaal* is te situeren op het algemene niveau, *Bargoens 1*, (*gauwdieventaal*), (*boeventaal* 2), (*gabbertaal* 2), (*gielerstaal* 2) en (*jargon* 3) zijn te situeren op basisniveau en de overige woorden op het specifieke niveau. *Bargoens*, de basisniveauterm, wordt het meest spontaan gebruikt om ‘geheimtaal’ te benoemen, hij is meer prominent dan het hyperoniem *geheimtaal*, de synoniemen (*gauwdieventaal*), (*boeventaal* 2), (*gabbertaal* 2), (*gielerstaal* 2) (*jargon* 3) en de hyponiemen *dieventaal 1*, (*argot* 1), (*gabbertaal* 1), (*gielerstaal* 1), (*boeventaal* 2) en *kramertaal*. Hij is trouwens ook morfologisch eenvoudig, terwijl de meeste termen op het algemene en het specifieke niveau samenstellingen zijn (en dus formeel complexer).

2.2 Betekenisveranderingen in de literatuur over het Bargoens

Het hierboven geschetste beeld wil een weergave zijn van het woordveld met de standaardtaalwoorden die er nu toe behoren en de huidige betekenisrelaties tussen die woorden. Het beeld gaat terug op woordenboekgegevens en dat maakt het minder scherp. De Grote Van Dale is weliswaar een woordenboek van het hedendaagse Nederlands, maar het bevat ook de Nederlandse woordenschat van de voorbije anderhalve eeuw. Aan de hand van zo een woordenboek kun je alleen een foto maken die scherpte mist: woordbetekenissen zijn allerm minst een stabiel gegeven.

Bovendien geven de woordenboeken niet alle betekenisveranderingen weer. Sommige van de taalnamen die ons hier bezighouden, zijn de voorbije decennia in de literatuur over het Bargoens wel eens gebruikt in een betekenis die ver afwijkt van die in het woordenboek. Het betreft hier weliswaar betekenisveranderingen die zich niet altijd hebben doorgezet in de algemene taal en ook in de vakliteratuur nog het voorwerp zijn van discussie. Ik sta er evenwel bij stil omdat ze als het ware een correctief zijn op het statische beeld van het in 2.1 beschreven woordveld.

Nadat Jan Frans Willems in zijn *Belgisch Museum* de aandacht had gevestigd op het voorkomen van Bargoens in Zele (Willems 1837: 451–453) en in de Kempen (Willems 1938: 428–430), werd er over die groeps- en geheimtaal een halve eeuw lang niet gepubliceerd. In die periode van stilte moest Xavier Francisque–Michel (1856: 475), zelfs aan het bestaan van het Bargoens herinneren. Hij deed dat met de mededeling: “Comme les autres peuples de l’Europe, les Hollandais ont également leur argot, désigné chez eux par les noms de *bargoens* et de *dieventael*”. Het *Woordenboek van Bargoensch (dieventaal)* van Isidoor Teirlinck, dat verscheen in 1886, was de eerste publicatie over het onderwerp in boekvorm. Uit de titel alleen al blijkt dat *Bargoens* en *dieventaal* ook voor Teirlinck synoniemen waren. Na 1886 volgden de publicaties elkaar in versneld tempo op (o.a. Köster Henke 1906; De Keyzer 1927; Hermant 1933–1934).

In 1932 promoveerde J.G.M. Moormann in Nijmegen op een proefschrift over de geheimtalen. Naar de kringen waarin die talen gesproken werden en naar de herkomst van de bestanddelen onderscheidt hij: Bargoens (1932: 60–61), dieventaal (1932: 82–83), Jargon (1932: 85), kramertaal (1932: 124–125) en lettertaal (1932: 125). Hieronder volgen zijn definities in samengevatte vorm.

1. Bargoens, gesproken door zwervers en venters en gekenmerkt door oude Bargoense woorden, door ontleningen aan vreemde talen (Frans, Romani en Jiddisch) en het plaatselijke dialect en door afleidingen op –erik. Het Bargoens vertoont grote regionale verschillen door de ongelijkmatige ontlening aan vreemde talen.
2. Dieventaal, gesproken door dieven in de grote Hollandse steden en gekenmerkt door Bargoense woorden en woorden die betrekking hebben op het dievenvak. De dieventaal is een vaktaal van inbrekers.
3. Jargon, gesproken door vee-, paarden- en gevogeltehandaars op grote veemarkten in het oosten en het zuiden van Nederland, met geheimtaalwoorden die het bijna uitsluitend aan het Jiddisch ontleend heeft en die vooral betrekking hebben op handel en koopwaar. Het Jargon is een geheime vaktaal met lokale kleur.
4. Kramertaal, tot ± 1900 gesproken door reizende kooplieden en gekenmerkt door oude Bargoense woorden, vaak verouderde dialectwoorden en nieuwe samenstellingen met elementen van dat Bargoens en dialectisch woordmateriaal. De Jiddische invloed is nihil, maar de oude Bargoense kern bevat wel woorden uit het zigeuners.
5. Lettertaal, bewust gevormd volgens een of ander systematisch procédé om woorden onkenbaar te maken en vooral gesproken door kinderen.

Bij Moormann zijn *bargoens* en *dieventaal* niet langer synoniemen of om het met zijn woorden te zeggen (1932:37): “De gelijkstelling van Bargoensch met dieventaal onderscheidt niet genoeg”. Hoewel de dieventaal niets anders is dan een ontwikkeling van het Bargoens tot een meer criminele variant, kan Moormann er moeilijk toe komen ze tot het Bargoens te rekenen. In *De Geheimtalen I* (Moormann 1932) onderscheidt hij dieventaal naast Bargoens. In *De Geheimtalen II. Bronnenboek* (Moormann 1934) wordt de dieventaal stilzwijgend bij het Bargoens ingelijfd in tegenstelling tot het ‘Jargon’ en de ‘kramertaal’: het bronnenboek telt drie afdelingen: Bargoens, kramertaal en Jargon. De dieventaal is ingedeeld bij het Bargoens.

Hoewel ook de kramertaal gegroeid is rond een kern van Bargoense woorden, rekent Moormann ze niet tot het Bargoens, evenmin als de dieventaal. *Kramertaal* is bij hem trouwens niet de geheimtaal van kramers. Hij verengt de betekenis tot “geheimtaal van oorspronkelijk reizende, soms zeer welgestelde handelaars” (1932: 105). In de Lage Landen konden de venters, rondtrekkende kooplieden en handwerkers zich nergens opwerken tot gegoede handelaars. Alleen enkele

Kempense Teuten lukte het wel. Maar toen die in het buitenland rondtrekkende handelaars in textiel, koperwerk en haar tot betere kringen gingen behoren, lieten ze geleidelijk aan na nog geheimtaal te spreken. Moormann definieert *kramertaal* niet zozeer naar het beroep van de sprekers dan wel naar de herkomst van de woordenschat. Hij noemt een typisch kenmerk van kramertalen dat er in de loop der jaren door combinatie van oude Bargoense en dialectische kernwoorden samenstellingen worden gevormd die een indruk van opzettelijkheid geven. In het Nederlandse taalgebied was er in zijn tijd geen enkele geheimtaal die aan die voorwaarde voldeed. De uitbreiding van de woordenschat met ‘geleerde’ samenstellingen is een latere ontwikkeling die m.i. samenhangt met het verlies van het geheimtaalkarakter. Het verschijnsel is dan ook niet beperkt tot de groeps- en geheimtaal van welgestelde handelaren, het doet zich eveneens voor in het verstedelijkte, meer crimineel getinte Bargoens, de dieventaal.

Het woord *Jargon* gebruikt Moormann als eigenaam voor een bepaalde geheime vaktaal waarin geen Bargoense woorden voorkomen en die hij dan ook niet tot het Bargoens rekent. Met *lettertaal* – het woord staat niet in de Grote Van Dale – verwijst Moormann naar de systematische procédés waarmee vooral kinderen woorden onkenbaar maken. Vrij bekend is de zgn. p-taal. De lettertalen missen de specifieke functie en structuur van de echte groeps- en geheimtalen.

Wat Moormann op terminologisch gebied heeft gedaan, komt er samengevat op neer dat hij de betekenis van *Bargoens*, *dieventaal*, *kramertaal* en *Jargon* heeft verengd: *dieventaal* is geen synoniem meer van *Bargoens*; hij rekent de dieventaal en de kramertaal niet langer tot het Bargoens; *kramertaal* is niet meer de groeps- en geheimtaal van alle kramers en *Jargon* slaat nog slechts op één bepaalde geheime vaktaal.

Kort na het verschijnen van Moormanns proefschrift viel de stroom van publicaties over het Bargoens voor ruim dertig jaar stil. Hij zou pas weer op gang komen in 1969 toen *Een taal van horen zeggen* van Enno Endt verscheen.

Enno Endt (1969: 94) heeft geprobeerd de betekenis van het woord Bargoens te verruimen tot ‘volkstaal’. In de Hollandse grote steden zijn Bargoense residuen te vinden in de volkstaal. Het is volgens Endt niet duidelijk waar je binnen het stedelijk taalgebruik de grens moet leggen tussen volkstaal en Bargoens. Is Bargoens een vaktaal van de misdaad en is de volkstaal vergelijkbaar met een dialect? Het is een kwestie die hij in *Een taal van horen zeggen* nog onbeslist had gelaten. Inzake feitelijke verschillen tussen volkstaal en Bargoens, die een aparte aanduiding zouden rechtvaardigen, kon hij met zijn gegevens niet tot een

conclusie komen. Hij zag bij zijn eigen onderzoek meer eenheid of geleidelijke overgang dan grenzen en verscheidenheid. Drie jaar later hakte Endt de knoop door: de “kleine woordenschat van de volkstaal”, die hij met Lieneke Frerichs had samengesteld (Endt en Frerichs 1972), noemde hij gedecideerd *Bargoens Woordenboek*, hoewel in de volkstaal waarover het boekje gaat, nl. vooral die van Amsterdam in de tweede helft van de twintigste eeuw, nog maar weinig Bargoense woorden voorkomen.

De term *Bargoens* voor stedelijke sterke taal? Voor de publiciste Nicoline van der Sijs is het een uitgemaakte zaak: “Tegenwoordig verstaan we onder Bargoens vooral de volkstaal van de grote steden”, zegt ze in haar Voorwoord bij de heruitgave van *De Geheimtalen* (Moormann 2002: 6). Haar motivering is dat de term Bargoens nu beschikbaar is: de geheimtalen van zwervers, venters en veehandelaren zijn volgens haar immers uitgestorven. Deze bezitneming van de term *Bargoens* komt neer op een betekenisverruiming. Van der Sijs rekent ook de geheime vaktaal van de vee-, paarden- en gevogeltechandelaars uit het oosten en zuiden van Nederland tot het Bargoens, hoewel die geheimtaal zich niet uit het Bargoens maar hoofdzakelijk uit het Jiddisch ontwikkeld heeft. Zo komt Van der Sijs ertoe haar heruitgave van *De Geheimtalen* te voorzien van de ondertitel: ‘Het Bargoense standaardwerk, met een nieuw, nagelaten deel’. Van der Sijs geeft aan het woord *Bargoens* dus twee nieuwe betekenissen: 1. geheimtaal 2. volkstaal van Amsterdam, stedelijke sterke taal.

Samengevat komen de door Moormann, Endt en Van der Sijs ingevoerde betekenisveranderingen erop neer dat in de literatuur van de voorbije driekwart eeuw gevallen van betekenisverenging en betekenisverruiming aan te wijzen zijn. Volgens Moormann behoren de geheimtalen van de dieven, de kramers en de veehandelaars niet tot het Bargoens, volgens Van der Sijs wel. In navolging van Endt noemt ze ook de volkstaal van de Hollandse steden Bargoens.

Het gebruik van *Bargoens* in de hierboven geschetste engere of ruimere betekenis heeft weinig of geen navolging gevonden bij andere auteurs.

C.B. van Haeringen, die *De Geheimtalen* besproken heeft in *De Nieuwe Taalgids* (1933: 180–181), schrijft over de indeling en de benamingen van de geheimtalen: “De onderscheiding tussen Bargoens, dieventaal, Jargon en kramertalen berust niet op principiële verschillen. Het is slechts een groepering van de op Nederlands taalgebied (en een paar aangrenzende Duitse streken) voorkomende geheimtalen naar de kringen die ze spreken en de herkomst van de bestanddelen. Wanneer Moormann van elk een definitie tracht te geven, dan zijn die definities niet meer

dan opsommingen van een aantal kenmerken, die maar zelden in een andere groep geheel ontbreken. (...) De grenzen tussen de vier groepen zijn dus zeer vloeïend. Zo is een hoofdkenmerk van wat Moormann Jargon noemt, dat het veel joodse elementen bevat, terwijl het oudere Bargoens daarvan vrij was. Maar in latere tijden dringen steeds meer joodse woorden door in het Bargoens. Daar nu de dieventaal niets anders is als een speciale ontwikkeling van het Bargoens, is het min of meer geijkte spraakgebruik, dat al dergelijke geheimtalen als Bargoens aanduidt, niet zo ver mis. En er is ternauwernood reden voor iemand, die met deze taalkringen bij gelegenheid te doen krijgt, dat spraakgebruik te laten varen voor Moormann's scherpe vakmansonderscheiding. Nog daargelaten dat de term Jargon de door het gebruik gewettigde betekenis heeft van 'vaktaal, die buitenstaanders vreemd aandoet', maar niet die van 'geheimtaal' in Moormann's zin".

Enno Endts gebruik van *Bargoens* in de ruime betekenis 'volkstaal' is al evenmin door andere auteurs overgenomen. Vooral de auteurs die publiceren over het Bargoens in de periferie van het Nederlandse taalgebied, het enigermate commercieel getinte Bargoens, dat geënt is op een dialect of op een erg dialectisch gekleurde stadstaal, zijn niet geneigd de nieuwe betekenis over te nemen. Eugene Coehorst (1983: 11), die de Bargoense woorden in het Venlose dialect heeft verzameld, merkt op: "Onze criteria en die van de meeste verzamelaars zijn minder ruim dan die van Enno Endt, die zijn *Bargoens Woordenboek* (1972) uitbreidt tot een volkstaalwoordenboek"

Al deze standpuntbepalingen van auteurs maken het mogelijk de Grote Van Dale te toetsen aan de betekenissen die, blijkens de literatuur uit de laatste decennia, in de taalgemeenschap leven. Kan de informatie uit het woordenboek de proef van de vergelijking doorstaan? Het antwoord is een genuanceerd 'ja'. Om te beginnen kan niemand het woordenboek volledigheid ontzeggen: *kringtaal* en *lettertaal* zijn zowat de enige taalnamen uit de literatuur die er niet in voorkomen. Naar de weinig succesvolle betekenisveranderingen bij een paar auteurs wordt in de Grote Van Dale niet verwezen. Als al of niet beargumenteerde betekeniswijzigingen uit hun publicaties niet echt aanslaan, niet worden overgenomen door de andere auteurs, hoeft het niet te verwonderen dat je er in een woordenboek geen echo van kunt opvangen.

Moormann's definitie van *Jargon* en *kramertaal* staan niet in de Grote Van Dale, maar het woordenboek heeft zijn werk wel gebruikt. Dat meen ik te mogen afleiden uit de toevoeging 'met veel Jiddische elementen' aan de omschrijving

van Bargoens als ‘geheimtaal van dieven, landlopers, rondtrekkende handelaren enz.’ Het is nl. vooral Moormann (1932: 188–353) die gewezen heeft op de vele Jiddische woorden in het jongere Bargoens. Moormann was vooral bekend met het Bargoens van het noordoosten en het noordwesten van Nederland, terwijl er vooral beneden de grote rivieren Bargoens gesproken werd, ook nog in de eerste helft van de twintigste eeuw, toen hij zijn woordmateriaal verzamelde. Zo blijft bijv. het Bargoens van Brussel en van Sint–Niklaas, opgetekend door resp. Paul Hermant (1933: 26–68) en (1934: 186–218) en Marcellyn Dewulf (1980: 5–127), in *De Geheimtalen*, ook in de tweede uitgave van 2002, onvermeld. In dit jonge zuidelijke Bargoens is de invloed van het Jiddisch onbeduidend, maar die van het Frans des te groter.

3. Etymologie

Bijna alle benamingen uit het hierboven besproken woordveld zijn determinatieve samenstellingen met *latijn* ‘onverstaanbare taal’ of *taal* als tweede lid. De herkomst van deze transparante formaties is geen voer voor etymologen,⁽³⁾ maar er is wel nog werk aan de winkel in verband met de andere benamingen uit het woordveld: niet alleen de leenwoorden *argot*, *jargon*, *koeterwaals* en *slang*, maar vooral het woord *Bargoens* zelf.

Etymologen die een antwoord hebben gezocht op de vraag naar de herkomst van het woord *Bargoens* hebben wel aandacht gehad voor een aantal vormvarianten, maar niet voor de betekenisverwante Nederlandse woorden die ook naar de vorm enige gelijkenis met *Bargoens* vertonen. Dat zijn de oude, nu niet meer gebruikelijke woorden *arragoens* en *gargoens* en de regionale benaming *brigade*. De etymologie van deze woorden kan m.i. enig licht werpen op de herkomst van *Bargoens*. Daarom wil ik in deze bijdrage de oorsprong en de geschiedenis van *Bargoens* opnieuw bekijken en ze vervolgens vergelijken met die van de drie genoemde benamingen en onrechtstreeks ook met die van de leenwoorden *argot*, *jargon* en *koeterwaals*.

⁽³⁾ *Gabbertaal* en *gielerstaal* zijn samenstellingen met als eerste lid een Bargoense persoonsnaam, resp. *gabber* ‘kameraad, vriend’ en *gieler* ‘schooier, bedelaar, - dief’. Ant. Vande Venne noemde de lijst van Bargoense woorden in zijn *Tafereel van de Belachende werelt* (1635) “Gielers Vocabulaer”. Als ondertitel gebruikte hij het woord *Hael Tael*, dat later in de vorm *Haltael* nog eens opduikt in de verzameling woorden uit de Hollandse dieventaal van M. Verwoert. Die woordverzameling van omstreeks 1860 is

3.1 De etymologie van *Bargoens*: gangbare verklaringen

Het woord *Bargoens* duikt voor het eerst op in geschriften van het einde van de zeventiende eeuw. In het blijspel *De Gelukte List of Bedrooge Mof* van 1689 komen de vormen *Borgoens* en *Baggoens* voor. Drie jaar later verscheen in Amsterdam het Engels–Nederlands woordenboek van W. Séwel. Voor *to cant* geeft het de betekenisomschrijving: een spraak gebruyken gelyk de Roovers, gaauwdieven, en heydens. Bragoens kappen, óf Borgoens questen. Hier dus weer de vorm *Borgoens*, maar daarnaast nu ook *Bragoens*. Van *Bragoens* naar *Bargoens* is het met metathese maar één stap.

Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* vermeldt de vormen *Bargoensch* en *Borgoensch*. Omstreeks 1860 noteert M. Verwoert de vormen *Bargoens*, *Burgoens* en *Bourgonsch*.⁽⁴⁾ Moormann heeft nog meer vormen opgetekend. In

door Verwoert in handschrift nagelaten. Moormann (1926: 110–185) heeft het hs. kritisch uitgegeven. *Haaltaal* is misschien etymologisch verwant met *helen* ‘verbergen’. In *De Gelukte List of Bedrooge Mof (1689)* staat naast *Borgoens* en *Baggoens* ook *gaauwdiefs–spraak*.

Het eerste lid van de samenstelling *koertertaal* komt ook voor in *koeteren*, *koeterwaal*, *koeterwaals* en *koeterwalen*. De benaming *koeterwaals* is in de 17^e eeuw ontleend aan het Hoogduitse Kauderwelsch. *Kauder* betekent ‘van Kauer’, de stad Chur, waar Reto–Romaans werd gesproken.

Kramerslatijn betekent volgens Van Dale ‘slecht Latijn’ en slechts bij uitbreiding ‘onverstaanbare taal’. Het woord komt al voor bij Kiliaen, die het omschrijft als “lingua fictitia mendicorum et nebularum erroneum”. *Kramerslatijn* verwees dus naar het toenmalige *Bargoens*. Als synoniem van *Bargoens* wordt het woord nog gebruikt in de negentiende eeuw. In zijn *Algemeen Vlaamsch Idioticon* (1865) zegt Schuermans: “Kramerslatijn is omstr. Aalst iets anders dan: *Keukenlatijn*, namelijk: *bourgondisch*, waarmee de kramers hunne dus genoemde *lokkers* aanspreken”.

Kramertaal is vermoedelijk een navorming. Moormann gebruikt het woord in navolging van zijn grote Duitse voorbeeld Friedrich Kluge, die in zijn onvoltooid gebleven werk over het *Rotwelsch* voor het woord *Krämersprache* had gekozen. Volgens Moormann had Kluge daarbij meer gelet op het beroep van de personen die de taal spraken dan op de taal zelf. Van zichzelf zegt Moormann (1932: 109): “We kiezen de naam *kramertaal* niet speciaal zoals Kluge, omdat ze door *kramers* gesproken wordt”.

⁽⁴⁾ In aansluiting op zijn lijst vermeldt Verwoert in een nota: gielerstaal–gielerspraak; Haltael; Dieventaal; Argots; Bargoens–Burgoens–Bourgonsch; Roodwalsch; Landloopersaal; Zwartjestaal.

De Geheimtalen (1932: 38) zegt hij: “Als ik de sprekers vroeg hoe ze hun taal noemden, kreeg ik deze antwoorden: Bargoens, Bolgoens, Bourgonds, Belgoens”. Moormanns tijdgenoot Paul de Keyser (1927: 126) vermeldt dat zijn informanten de naam van hun geheimtaal uitspraken als bargoens, borgoens en burgoens. De lijst kan aangevuld worden met de nevenvormen *Bourgoensch* voor Zele (Courtmans 1837: 449), *Burgonsch* voor Brussel (Hermant 1934: 29), *Burgons* voor Watou (Goussey 1973: 68) en *Broegoens* voor Veurne (Verminck 1980:1).

J.F. Willems (1838: 428) gebruikt de naam *Bourgoensch* en geeft daarmee duidelijk het verband aan tussen Bargoens en Bourgondisch. “De vorm *borgoensch*, met o in de eerste lettergreep, zal ten dele verklaard moeten worden uit verwarring met het welbekende woord *borgoensch*, ‘Bourgondisch’” meent het WNT (Dl. III, Kol. 565). Maar als *Bargoens* pas later met *Bourgondisch* geassocieerd is, wat is dan de historische oorsprong van het woord? De meeste etymologen voeren het terug op het Franse *baragouin* ‘brabbeltaal, koeterwaals’. De herkomst van dat Franse woord wordt meestal in verband gebracht met de Bretonse woorden *bara* (brood) en *gwin* (wijn). Bretoense pelgrims vroegen in de Franse herbergen ‘bara, gwin’, wat voor de Fransen onverstaaenbaar was. Maar uitgerekend het feit dat van *baragouin* het Nederlandse *Bargoens* is afgeleid, maakt deze verklaring volgens Charles Toubin minder geloofwaardig. In zijn *Dictionnaire étymologique et explicatif de la langue française et spécialement du langage populaire* uit 1886 wijdt Toubin een lang artikel aan het lemma *baragouin* en onder meer aan de onverenigbaarheid van de twee hypotheses: ‘fr. *baragouin* < bret. *bara, gwin*’ en ‘fr. *baragouin* > nl. *Bargoens*’. Hij zegt daarover: “Baragouin, mot que la Villemarqué, Diez, Scheler, etc. dérivent des mots bretons *bara*, pain et *gwin* vin, en partant de cette supposition qu’au moyen-âge les Bretons qui voyageaient en France étaient réduits, faute de connaître le français, à se servir de ces mots pour demander à boire et à manger. Selon Roulin et Littré, *gwen* aurait signifié ici *blanc*, et ces braves Bretons auraient demandé, non pas *du pain* et *du vin*, mais seulement du *pain blanc*. Je me bornerai à une seule observation: on trouve déjà le mot de *baragouin* au XIVe siècle, et il est probablement bien plus ancien. On voyageait peu au moyen-âge, et les Bretons, perdus au fond de leur province, voyageaient peut-être encore moins que les autres. Comment le mot *baragouin*, créé de cette sorte dans les provinces limitrophes de la Bretagne, aurait-il pu se répandre, non pas seulement dans toute la France, mais encore en Hollande, où on le retrouve sous la forme *bargoens*?”

Toubin voert *baragouin* terug op lat. *barigena* ‘vreemdeling’, een woord ontstaan door samenstreking van *barbara* en *gens*. *Barbara* betekent ‘hij die onduidelijk spreekt, die moeite heeft om zich verstaanbaar te maken’. Van mensen die zo spraken, vreemden zoals Bretons, Basken en Aquitaniërs zei men dat ze ‘baragouinaient’. Ook de voor Fransen onverstaanbare taal van de Nederlanders zou zo haar naam *Bargoens* hebben gekregen, evenals het *barbareggiare*, het ‘slecht spreken’, van de Italianen. Toubin besluit: “Comment expliquer ce mot avec *bara* et *gwin*? Avec *barigena*, il n’y a aucune difficulté.” Hij ziet evenwel over het hoofd dat *baragouiner* zich klankwettig moeilijk uit *barigena* kan hebben ontwikkeld. *Barigena* is in het Frans *barigène* geworden met [ʒ]. De [g] in *baragouin* is wel fonetisch verklaarbaar als ze uit [gw] zou voorkomen.

3.2 Herinterpretatie, een hypothese

Voor de herkomst van *Bargoens* is klaarblijkelijk nog geen geheel bevredigende verklaring gegeven. In het vooruitzicht van eventueel verder onderzoek terzake attendeer ik hieronder op enkele woorden die niet alleen ongeveer hetzelfde betekenen als *Bargoens*, maar er ook enige vormovereenkomst mee vertonen. Die overeenkomst naar de vorm hoeft niet het gevolg te zijn van een gemeenschappelijke oorsprong; ze kan ook wijzen op latere onderlinge beïnvloeding. Ik licht die mogelijkheid toe voor de woordparen *Bargoens*–*Brigade*, *gargoens*–*jargon* en *arragoens*–*argot*, maar ik probeer vooral aannemelijk te maken dat de etymologie van *Bargoens* analoog is aan die van de geheimtaalnamen *brigade* en *arragoens* en tot op zekere hoogte ook aan die van de benaming *gargoens*.

In het zuidwesten van het Nederlandse taalgebied noemden de Bargoenssprekers hun groeps- en geheimtaal in de negentiende en de twintigste eeuw niet *Bargoens*, maar *Brigade*. In 1841 vertaalde J.B. Courtmans de dialogen uit *Jelle en Mietje, Gentsche vryagie*, een novelle van Karel Brouckaert, in het Zeels Bargoens, dat hij ‘de Brigade’ noemde (Brouckaert 1841: 53). Volgens Staes (1883: 234) zei men ‘het Brigade’. Naar analogie van ‘het Bargoens’? In Roeselare (De Seyn–Verhousgstraete 1890: 8) vroeg men een vreemdeling: ‘Preuvelt den being de bregade?’ (Spreek je Bargoens?). Andere nevenvormen van *Brigade* waren *Bergades* in Brussel (Hermant 1934: 31) en *Bregoenst* in Sint–Niklaas (Dewulf 1980: 18). In Roeselare zeiden de Nieuwmarkters niet ‘Bargoens spreken’ maar ‘bregadementen’ (De Seyn – Verhougstraete 1890: 8). Volgens I. Teirlinck (1886: 9) zouden *Brigade* en *Bregade* misschien teruggaan op fr. *bragade* ‘snoeverij,

bluf', in het huidige Frans *bravade*. Het Woordenboek der Nederlandsche Taal vermeldt het werkwoord *brageren*, dat uit het Oud-Frans *bragar* zou stammen en dat behalve 'pronken, goede sier maken, brassen' ook 'bluffen, roemen met woorden' betekent. *Brigade* zou dus etymologisch verwant zijn met fr. *braguer* 'opscheppen, pochen'. De overgang van *bragade* naar *Brigade* kan door herinterpretatie worden verklaard. Sommigen, ondermeer Staes (1883: 234), associëren het woord nl. met fr. *brigand*, 'bandiet, rover'.

Van *Bargoens* heb ik hierboven een tiental nevenvormen vermeld. Eén daarvan, *Bragoens*, komt dicht bij *bragade*, de vorm waaruit zich *brigade* zou hebben ontwikkeld. *Bargoens* en *Brigade* zouden dus wel eens meer gemeen kunnen hebben dan hun betekenis.

Twee literaire werken, een Karelroman en een rederijkersgedicht, bevatten elk een woord dat naar de vorm en de betekenis enige overeenkomst vertoont met *Bargoens*. Ook de herkomst en de geschiedenis van deze twee woorden, resp. uit de twaalfde en de zestiende eeuw, leren ons iets over hoe geheimtalen eertijds werden benoemd en kunnen m.i. bijdragen tot de etymologische verklaring van *Bargoens*.

Onder de naam *Wisselau* (Gysseling 1980: 529–546) is een fragment van een middeleeuwse roman bewaard waarin de getemde beer Wisselau een belangrijke rol speelt. Zijn baas, Gernout, behoort tot het gezelschap van Karel de Grote, dat in de macht valt van reuzen. De beer redt zijn baas en het gezelschap door de reuzen ontzag in te boezemen: hij werpt hun opperkok in een ketel hete soep, daarna gaat hij een schijngevecht aan met Gernout en laat hem winnen. Door die overwinning lijkt Gernout sterker dan hij is: de reuzen beginnen hem en de andere kleine mannen uit het gezelschap van de keizer te vrezen. Als Gernout aan zijn beer Wisselau vraagt hem te laten winnen, doet hij dat 'in gargoensche tale'. Hij kan blijkbaar gargoens spreken en Wisselau kan het verstaan. Gernout bedient zich van het gargoens omdat hij de reuzen om de tuin wil leiden en zij dus niet mogen verstaan wat hij zijn beer gebiedt te doen. In het gedicht *Van Bere Wisselau* functioneert het als geheimtaal. De passage die in dit verband relevant is, luidt als volgt:

Doe sprac gernout
Te wisselaue dijn hi was hout
In gargoensche tale

Die niemen dar wale
 Sonder wisselau en vernam
 De .coninc. es tonswert gram
 We selen te samen springen
 Beide worstelen ende wringen
 Wisselau ic ben dijn vrient
 Du en sout mi biten twent
 Al sla ic v sere
 Ic ben ghernout v here
 Comt din clau in mine hut
 So es onse vrienſcap vvt
 Strijdt niet lange der weder
 Laet v werpen ter neder
 Dan sele we met eren
 Te lande weder keren

Het woord *gargoens* vertoont enige vormgelijkenis met *Bargoens*, maar ook met *jargon*, waarmee het etymologisch verwant is. De herkomst van *jargon* is onzeker. Sommige etymologen brengen het in verband met allerlei woorden die meestal verwijzen naar de keel of naar een keelgeluid, bijv. *gargouille* ‘waterspuwer’, *Gargantua*, de ‘gulzigaard’ uit Rabelais en oudfr. *gargon*, *jargoen* ‘gesjilp’. Volgens de TLF komt het woord vanaf 1175 voor in de betekenis van ‘vreemde, onbegrijpelijke taal’ en bij Henri Bonnard (2002: 870) lezen we: “L’existence d’un jargon des truards (gergons vulgare trutanorum) est attestée dès le XIIIe s”. Volgens Gysseling (1980: 529) stamt het fragment van *Wisselau* blijkens de onregelmatige versbouw en enkele assonanties uit de twaalfde eeuw. De vindplaats van *gargoens* zou dus ongeveer even oud zijn als die van *jargon* in zowat dezelfde betekenis.⁽⁵⁾

⁽⁵⁾ In het zuidwesten van het Nederlandse taalgebied zou in het begin van de twintigste eeuw ook het *Jargoens* in gebruik zijn geweest. Het is geen synoniem van *Bargoens* zoals *Brigade*: het betekende ‘streektaal’. Paul de Keyser, die in de eerste wereldoorlog als Belgisch militair geïnterneerd was in het Kamp van Harderwijk, tekende daar in 1916 Bargoense woorden op uit de mond van mede-geïnterneerden afkomstig uit Brussel en een paar steden in de provincies Antwerpen, Oost-Vlaanderen en West-Vlaanderen. De Keyser (1927: 126–137) publiceerde zijn lijst in het *Tijdschrift voor Nederlandse Taal en Letterkunde*, 46, 2 (1927) 126–137. In de inleiding schrijft hij o.m.: “De benaming van hun geheimtaal is den Bargoensch–sprekenden wel bekend (ze spreken uit: *bargoens*, *borgoens*, *burgoens*), maar ze wordt door hen nooit als dusdanig gebruikt. Bij een kennismaking zeggen ze: “*Preuvelde* of *smoesde brigade*, *bink?*” (Spreek je “brigade” (d.i. Bargoensch), man (vriend)?). Opmerkelijk is het verder nog dat de Vlaamsche *Bargoensch-sprekenden* over ’t algemeen onderscheid maken tusschen hun taaltje, door de niet

Een vierhonderd jaar later duikt een ander betekenisverwant woord op in het werk van onze oudste emblemata–dichter, de Brugse rederijker Edewaerd de Dene (1503–1578). De Dene, door zijn losbandige jeugd met François Villon te vergelijken, schreef een werk van 25.000 verzen, dat hij naar het voorbeeld van die Franse dichter de vorm van een testament gaf en *Testament Rhetoricaal* noemde. In dit lange gedicht (dat overigens al even ontoegankelijk is als het testament van Villon) verwijst hij op een bepaald moment naar ‘het arragoens van de bancnechten’ (f° 43 v° van het hs).⁽⁶⁾

Net zoals *gargoens* vertoont *arragoens* een vage vormovereenkomst met *Bar-goens*. *Gargoens* is bovendien duidelijk verwant met fr. *jargon*. Is er ook enige verwantschap tussen *arragoens* en fr. *argot*? Als je aanneemt dat in *arragoens* een bijtonige [a] is ingevoegd, kom je al een stap dicht bij *argot*, maar nog niet zo dicht als M. Verwoert met zijn benaming *Argots*, die hij omstreeks 1860 optekende, toen hij zijn woordenlijst aanlegde van de Hollandse dieventaal (Moor-mann, 1926: 110–185). De herkomst van *argot* is onzeker. De oudste vindplaats dateert uit 1628. Die van het Nederlandse *arragoens* is dus ten minste een halve eeuw ouder. *Argot* betekende toen in het Frans trouwens ‘corporation de voleurs’ (bedelaarsgilde) en (nog) niet ‘boeventaal’. Etymologen brengen het woord in verband met diverse Franse werkwoorden, zoals oudfr. *hargoter*, ‘twisten’ en *arguer* (Bonnard 2002: 865).

Het woord *arragoens* komt ook voor in *Der Fielen, Rabauwen oft der Schalcken Vocabulaer* (1563). Volgens de Prologhe is der schalcken vocabulaer “eenen vocabulaer om rodt walsch of Arragoens te quisten. Oft om coopmans latijn te spreken”. Herman Pley (1991: 116), die het boekje heeft heruitgegeven in *Van schelmen en schavuiten*, becommentarieert de termen *root walsch*, *Arragoens*

Bargoensch–verstaanden “*dieventaal*” of *kremerslatijn*” genoemd, en “*Jargoensch*” (met Fransche je uitgesproken), d.i. niet het Hollandsch–Joodsch “*Jargon*” (Kajumstaal), maar de Vlaamsche streektaal (West–Vlaamsch, Oost–Vlaamsch of Brabantsch). De grens tusschen “Bargoensch” en “Jargoensch” is zooals van zelf spreekt in sommige gevallen, waar het Bargoensch taatgevoel van den zegsman ons in den steek liet, moeilijk te trekken, mede door het feit dat tal van Bargoensche woorden gaandeweg in de volkstaal (soldatentaal, studententaal) zijn doorgedrongen en bijna gemeengoed zijn geworden.” Het is merkwaardig dat alleen De Keyser de term *Jargoens* vermeldt, te meer omdat volgens hem de Vlaamse Bargoens–sprekenden ‘over ’t algemeen’ onderscheid maken tussen Bargoens en Jargoens.

⁽⁶⁾ Het *Testament rhetoricaal* van E. De Dene is door Waterschoot en D. Coigneau uitgegeven in *Jaarboek ‘De Fontaine’*, 26 (1975) 2; 28 (1976/77) 2 en 30 (1978/79) 2.

en *coopmans latijn* aldus: “‘Waals’ staat in de Nederlanden voor de aanduiding van een onbegrijpelijke want Romaanse taal, die gesproken wordt door het ‘root’ ofwel ‘Rot’, hetgeen ‘uitschot’ betekent. ‘Arragoens’ suggereert een andere taal-soort binnen het Romaans, dus al even onbegrijpelijk maar nu dan uit Spanje. Niet onmogelijk is dat de term *Bargoens* hiervan afgeleid is, al is deze ook wel verbonden met ‘Bourgondisch’ dat niet minder onbegrijpelijk zou zijn. Dat geldt ten slotte ook voor het ‘coopmans latijn’, te weten het verdachte gebrabbel van de rondtrekkende marskramers, wier beroep nog beladen is met de oorspronkelijk negatieve waardering van het koopmanschap in de middeleeuwen als een duivels instituut van bedrieglijke woekeraars. Daaruit is ook de term ‘koeterwaals’ te verklaren als kwalificatie van de onbegrijpelijke taal van hen, die tussenhandel bedrijven, in het Duits ‘kaudern’”.

De commentaar van Pley vraagt om enige aanvulling en nuancering. Het woord *koeterwaals* brengt hij in verband met de beroepsactiviteit van hen die het spreken, maar het werkwoord *kaudern*, dat met *Kauderwelsch* samenhangt, betekent ‘tateren’. Het verhaal van Pley is ook onvolledig: vast staat dat *Kauderwelsch* gevormd is uit *Kaurerwelsch*, d.i. ‘welsch’ (Romaans en dus onverstaanbaar) van Kauer. Het woord *Kauer* is Tirols voor *Chur*, een stad in Graubünden waar Reto–Romaans wordt gesproken. Chur ligt dicht bij het Germaanse taalgebied. Dat kun je niet zeggen van Bourgondië en Aragon. Maar in de zestiende eeuw waren er nauwe banden tussen deze verre streken en de Nederlanden. Karel V, die in 1500 in Gent geboren werd, was de zoon van de Spaanse prinses Joanna van Aragon en de kleinzoon van hertogin Maria van Bourgondië. Het is dus niet zo verwonderlijk dat Herman Pley *Arragoens* in verband brengt met het verre, Spaanse Aragon.

Gargoens (twaalfde eeuw), *Arragoens* (zestiende eeuw), *Brigade* (negentiende en twintigste eeuw) zijn naast *Bargoens* (vanaf einde zeventiende eeuw) drie benamingen voor de geheimtaal van ambulante marginalen. In verband met de herkomst van het woord *Bargoens* werd tot nu toe nergens naar de andere drie benamingen verwezen, hoewel enige vorm- en betekenisovereenkomst tussen *gargoens*, *Arragoens* en *Brigade* enerzijds en *Bargoens* anderzijds niet kan worden ontkend. Is hier ook enige etymologische verwantschap in het spel? Verwant zijn de oude geheimtaalnamen *gargoens* en *Arragoens* misschien eerder met resp. *jargon* en *argot*. Merkwaardig toch dat we altijd weer bij Franse woorden uitkomen, terwijl de oudste lijsten van Bargoense woorden in de Lage Landen teruggaan op een Duitse bron, het *Liber Vagatorum*.

Bargoens heeft zich ontwikkeld uit fr. *baragouin* 'brabbeltaal' (cf het bijhorende werkwoord *baragouiner* 'brabbeltaal spreken'), maar niet rechtlijnig: we moeten rekening houden met mogelijke zijdelings invloed van *borgoens* 'Bourgondisch'. Een vergelijkbare voorstelling van zaken kan gelden voor *Kauderwelsch* en dus ook voor ons *koeterwaals*, dat in verband wordt gebracht met *kaudern* 'tateren' en *Kaurer* 'van Chur'. De parallellie tussen de vermeende herkomst van *Bargoens* en *Kauderwelsch* is treffend: beide woorden gaan terug op een werkwoordstam, maar de etymologie is beïnvloed door (de afleiding van) een plaatsnaam.⁽⁷⁾ De werkwoorden *baragouiner* en *kaudern* noemen een manier van onduidelijk spreken; de plaatsnamen *Bourgondië* en *Chur* verwijzen naar een landstreek of een stad waar de bewoners een onverstaanbare Romaanse taal spreken. Gaan we te ver als we aannemen dat ook *Arragoens* en *Brigade*, twee boven vermelde termen, op een vergelijkbare wijze gevormd zijn? Bij *Arragoens* valt bijv. te denken aan fr. *arguer* 'discuteren, twisten' en *Aragon*, bij *brigade* aan fr. *braguer* 'opscheppen, pochen' en *brigand*. De Franse werkwoorden *arguer* en *braguer* waren van de zestiende tot in de negentiende eeuw in onze gewesten niet onbekend, althans niet de bastaardwoorden *argueren* en *brag(i)eren*. Ze worden allebei vermeld in het *Westvlaamsch Idioticon* (De Bo 1873) en in het *Idioticon van het Antwerps dialect* (Cornelissen & Vervliet 1899). *Brigand* is weliswaar niet zoals *Bourgondië* en *Aragon* de naam van een plaats bekend uit onze geschiedenis, maar de brigands hebben in die geschiedenis wel een bescheiden rol gespeeld. Ik heb het dan niet in de eerste plaats over de middeleeuwse krijgers te voet of over de latere bandieten en rovers van die naam, maar over hen die in 1789 de wapens opnamen tegen de harde anti-godsdienstige politiek van het Franse gezag en tegen de invoering van de dienstplicht in de toen bij Frankrijk ingelijfde Zuidelijke Nederlanden. De opstand breidde zich spoedig als de Boerenkrijg uit over heel Vlaanderen. Na aanvankelijke successen werden de rebellen op 5 december 1798 bij Hasselt verslagen. Ze zijn de geschiedenis ingegaan met de Franse naam 'brigands'. De Boerenkrijg zou begonnen zijn in de omgeving van Zele. En laat dat nu net het dorp zijn waar eind achttiende eeuw een paar duizend mensen Bargoens spraken, dat ze zelf *Brigade* noemden. Het is ook bekend dat na de nederlaag sommige rebellen, op vlucht voor de Fransen, in de criminaliteit verzeilden en zich aansloten bij een van de kleine of grote roversbenden uit die tijd. Het is dus niet te verwonderen dat sommige taalgebruikers *Brigade* met *brigand* associëren.

⁽⁷⁾ Het is ook mogelijk dat bij *Kauderwelsch* uitgegaan moet worden van de samenstelling van *Kaurer* en *Welsch* waarvan het eerste lid onder invloed van *kaudern* geherinterpreteerd is.

Uit mijn opmerkingen over de etymologie van namen als *Arragoens*, *Bargoens*, *Brigade* en *gargoens* blijkt dat geheimtalen op een heel andere manier worden benoemd als talen van landen, streken of plaatsen. Namen als *Nederlands*, *Zeeuws* en *Maastrichts* zijn gesubstantiveerde adjectieven die afgeleid zijn van geografische namen. Ze bevatten geen enkele verwijzing naar het begrip ‘taal’. De bovengenoemde namen daarentegen verwijzen in oorsprong, in de veronderstelling dat de etymologie waterdicht is, allemaal naar een taalhandeling (twisten, opscheppen), een manier van spreken (brabbelen, tateren) of, zoals in het geval van *gargoens*, via klanknabootsing, naar de spraakorganen (de keel en het keelgeluid dat we maken als we gorgelen). In sommige gevallen wordt dat onverstaaanbaar spreken later nader bepaald. De taalgebruikers gaan de namen associëren met de taal van vreemde personen met wie ze, bijv. door oorlogsomstandigheden, in hun eigen omgeving te maken krijgen. *Bargoens* is dan bijv. niet langer alleen een brabbeltaal; het wordt het koeterwaals van de Bourgondiërs.

4. Besluit

De groeps- en geheimtaal van ambulante en soms criminele marginalen duiden we meestal aan met de term *Bargoens*. Andere benamingen die aan het conceptuele domein ‘geheimtaal’ refereren, zijn de leenwoorden *argot* en *jargon* en de relatief jonge samenstellingen *boeven-*, *dieven-*, *gabber-*, *gauwdieven-*, *gielers-* en *kramertaal*. In het woordveld ‘geheimtaal’ kunnen deze benamingen worden geordend op drie niveaus van abstractie. *Geheimtaal* is te situeren op het algemene niveau, *Bargoens* en de synoniemen *gauwdieventaal* en *jargon* op het basisniveau, *dieventaal* en *kramertaal* op het specifieke niveau. Volgens de Grote Van Dale betekenen de woorden *boeven-*, *gabber-*, *gielerstaal* (en ook *dieventaal*?) niet alleen ‘geheimtaal van dieven’, maar worden ze ook gebruikt in de ruimere betekenis ‘geheimtaal van dieven, landlopers, rondtrekkende handelaren, enz.’. In het woordveld ‘geheimtaal’ zijn ze dus zowel hyponiem als synoniem van *Bargoens*. De woorden *Bargoens* en *dieventaal* hebben ook een figuurlijke betekenis, die verwijst naar ‘onverstaanbare taal’ en/of naar ‘vaktaal die onverstaaanbaar is voor buitenstaanders’. Om ‘geheimtaal’ te benoemen wordt de term *Bargoens* het meest spontaan gebruikt. Hij is m.a.w. meer prominent dan de synoniemen: het ‘verouderde’ *gauwdieventaal* en het ‘weinig gebruikelijke’ *jargon*. Hij is ook meer prominent dan de hyponiemen en/of synoniemen *argot*, *boeven-*, *dieven-*, *gabbers-*, *gielers-* en *kramertaal*.

In de literatuur komen er een paar auteurs voor die *Bargoens* in een engere of een ruimere betekenis gebruiken dan die van het woordenboek. Moormann rekent de dieventaal, de kramertaal van meestal welgestelde, vroeger reizende handelaren en de geheime vaktaal van gevogelte-, paarden- en veehandelaren uit het oosten en zuiden van Nederland niet tot het Bargoens. Endt verruimt de betekenis tot 'stedelijke sterke taal (vooral van Amsterdam)'. Bij Van der Sijs krijgt het woord *Bargoens* zowel de betekenis 'volkstaal van de grote steden' als 'geheimtaal van zwervers, venters en veehandelaren'. De verenging noch de verruiming van de betekenis heeft zich vooralsnog doorgezet in de literatuur over het Bargoens en in de Grote Van Dale is er geen spoor van te vinden.

Enkele woorden zijn niet alleen naar de betekenis verwant met *Bargoens*, maar vertonen er ook een vage vormovereenkomst mee. Het zijn oude en/of regionale woorden, waarvan de vorm niet zo transparant is als die van de bovengenoemde determinatieve samenstellingen. Het Middelnederlandse *gargoens* dateert uit de twaalfde eeuw, *arragoens* uit de zestiende eeuw en het gewestelijke *brigade* uit de negentiende eeuw. De etymologie van deze woorden heeft nog nauwelijks enige aandacht gekregen en ze is zeker nog nooit betrokken bij het onderzoek naar de oorsprong en de geschiedenis van *Bargoens* in tegenstelling tot de talrijke nevenvormen van dat woord. Net zoals *Bargoens* noemen deze geheimtaalbenamingen in eerste instantie een taalhandeling of een manier van spreken. Pas later zijn ze soms in verband gebracht met de voor Nederlandssprekenden onverstaanbare vreemdelingen met wie men in de Lage Landen o.a. door oorlogsomstandigheden te maken kreeg. De geheimtaalnamen *gargoens*, *arragoens*, *Bargoens* en *Brigade* zijn dus anders tot stand gekomen als de namen van talen van landen, streken of plaatsen: die namen zijn afgeleid van geografische namen en elke verwijzing naar de notie 'taal' ontbreekt.

Bibliografie

BO, L.-L. DE

1873, *Westvlaamsch Idioticon*, Brugge: Edw. Gaillard.

BONNARD, HENRI

2002, Article 'argot' (extrait du Grand Larousse de la langue française), in J.-P. Colin e.a., *Dictionnaire de l'argot français et de ses origines*, Parijs: Larousse, 865-874.

- BROECKAERT, KAREL
1841, *Jelle en Mietje, Gentsche vrijagie*, vijfde druk, vermeerderd met eene navolging in het Bourgoensch. Gent: T. en D. Hemelsoet.
- COEHORST, EUGÈNE
1883, De plaats van het bargoens in het Venloos dialect, *Veldeke*, 58, 2, 8–11.
- CORNELISSEN, P. JOZEF EN J.B. VERVLIET
1899, *Idioticon van het Antwerpsch dialect*: 5 dln., Antwerpen. Gent: Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal en Letterkunde.
- COURTMANS, J.B.
1837, Zonderlinge tael te Zele, *Belgisch Museum*, 447–450. J.F. Willems, Aenmerkingen op het voorgaende stuk, *Belgisch Museum*, 451–453.
- DE GELUKTE LIST OF BEDROOGE MOF. BLIJSPEL.*
De Twede Druk, overzien, vermeerderd en van veele misslagen gezuiverd. 1702. Amsterdam: Kunstgenootschap.
- DENE, EDEWAERD DE, *TESTAMENT RRHETORICAEL*,
uitg. W. Waterschoot en D. Coigneau. *Jaarboek 'De Fontaine'*, 26 (1975) 2, 28 (1976/77) 2, 30 (1978/79) 2.
- DER FIELEN, RABAUWEN OFT DER SCHALCKEN VOCABULAER, GHEDRUCT THANTWERPEN BIJ JAN DE LAET IN DIE KNAPE.*
Anno M.D.LXIII. Ongewijzigde heruitgave bij Vincent Casteleyn, Haarlem, 1613.
- DEWULF, MARCELLIJN
1880, Bargoens te Sint-Niklaas. *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas*, dl. 83, Jaarboek, 1980, 5-127.
- ENDT, ENNO
1969, *Een taal van horen zeggen. Bargoens en andere ongeschreven sterke taal.* Amsterdam: Scheltema & Holtema.
- ENDT, ENNO. & LIENEKE FRERICHS
1972, *Bargoens woordenboek. Kleine woordenschat van de volkstaal*, Baarn: Bert Bakker. Zeventiende druk: Amsterdam, 1994.
- FRANCISQUE-MICHEL, XAVIER
1856, *Etudes de philologie comparée sur l'Argot et sur les idiomes analogues parlés en Europe et en Asie*, Paris: F. Didot.
- GEERTS, GUIDO EN T. DEN BOON
1999, *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*. Dertiende, herziene uitgave. Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie.

- GOUSSEY, A.R.
1973, Bargoens te Watou. *Bachten de Kupe*, 68–70.
- HAERINGEN, C.B. VAN
1933, Boekbeoordeling van J.G.M. Moormann, *De Geheimtalen in De Nieuwe Taalgids*, 27, 179–182.
- HERMANT, PAUL
1933–1934, Woordenlijst van Brusselsch Bargoensch (Burgonsch), *De Brabantse folklore*, 13, sept. 1933 – juli 1934, 29–68 en 186–218.
- KEYSER, PAUL DE
1927, Bargoensch uit het begin van de Twintigste Eeuw. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal en Letterkunde*, 46, 2: 126–137.
- KLUGE, FRIEDRICH
1987, *Rotwelsch. Quellen und Wortschatz der Gaunersprache und der verwandten Geheimsprachen. 1. Rotwelsches Quellenbuch*. Berlin: De Gruyter (fotomechanische reproductie van de eerste uitgave Strassburg 1901).
- KÖSTER HENKE, W.L.H.
1906, *De Boeventaal. Zakwoordenboekje van het Bargoensch, of De taal van de jongens van de vlakte, in woorden en zinnen alphabetisch gerangschikt. Met een voorwoord van W.L.H. Köster Henke*. Dockum: Schaafsma & Brouwer.
- LIBER VAGATORUM, DER BETLER ORDEN*
1510, Pforzheim: Thomas Anshelm von Baden.
- MOORMANN, J.G.M.
1926, Bargoensch uit het midden der negentiende eeuw. *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde*, 45, 110–185.
- MOORMANN, J.G.M.
1932, *De geheimtalen. Een studie over de geheimtalen in Nederland, Vlaamsch-België, Breyell en Mettingen*. Zutphen: W.J. Thieme.
- MOORMANN, J.G.M.
1934, *De geheimtalen. Bronnenboek*. Zutphen: W.J. Thieme.
- MOORMANN, J.G.M.
2002, *De geheimtalen. Het Bargoense standaardwerk, met een nieuw, nagelaten deel. Bezorgd door Nicoline van der Sijs, met een inleiding van Enno Endt*. Amsterdam/Antwerpen: L.J. Veen.
- PLEIJ, HERMAN, (SAMENSTELLER)
1991, *Van Schelmen en schavuiten. Laatmiddeleeuwse vagebondteksten*. Amsterdam: Querido.

SCHUERMANS, L.W.

1865–1870, *Algemeen Vlaamsch Idioticon*, Leuven: Met Tijd en Vlijt.

SEWEL, WIM

1691, *A New Dictionary English and Dutch, .../ Nieuw woordenboek der Engelsche en Nederduytsche Taale, ... t'zamengesteld*, Door Wim Séwel. T'Amsterdam, By de Weduwe van Steven Swart, Boekverkoopster in de Beurs–straat in de Gekroonde Bybel.

SEYN–VERHOUGSTRAETE, H., DE

1890, *Het Bargoensch van Roeselare, Een bijvoegsel van Is. Teirlinck's Woordenboek van Bargoensch*. Roeselare: De Seyn-Verhougstraete.

TEIRLINCK, ISIDOR

1886, *Woordenboek van Bargoensch (dieventaal)*, Roeselare: De Seyn-Verhougstraete.

TOUBIN, CHARLES

1886, *Dictionnaire étymologique et explicatif de la langue française et spécialement du langage populaire*. Paris: Ernest Leroux.

VENNE, ADRIAAN PIETERSZ. VANDE

1635, *Tafereel van de Belacchende Werelt*. 's-Gravenhage: Drie Leer–Konsten.

VERMINCK, WILLY,

1980, *Mini-woordenboek van het Bargoens. Woordenlijst en lijst van uitdrukkingen in het Bargoens*. Stencil met uitdrukkingen in het Bargoens van Veurne. Uitgedeeld tijdens de Veurnse Anno 2000-feesten in 1980.

WILLEMS, JAN FRANS,

1838, Het Bourgondsch in de Kempen. *Belgisch Museum*, 2, 428-430.

WISSELAU. IN M. GYSSELING (RED.)

1980, *Corpus van Middelnederlandse teksten*. Reeks II: literaire handschriften. Deel I, fragmenten. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 529–546.